

ність контактів між місцевим населенням та населенням, що мешкало далі на південь. Таким чином, зона контактів середньодніпровців та катакомбників, намічена О. Г. Шапошниковою, отримала ще одне підтвердження і навіть може бути дещо розширена на захід.

Ще рано говорити про можливість носіїв катакомбної культури постійно мешкати на даній місцевості, але знахідки тут поховань у катакомбах дають підставу припускати, що подібні поховання в наступних польових сезонах можуть бути знайдені.

Зокрема, поховання в катакомбах, практично невідомі раніше, зараз стали з'являтися і на Лівобережжі Середнього Дніпра. Так, у 1984 р. Лівобережною Лісостеповою експедицією ІА АН УРСР під керівництвом М. М. Чердницька в кургані № 5 біля с. Воронинці Оржицького району Полтавської області було виявлено дитяче поховання в катакомбі.

Отже, поховання в катакомбах виявлені там, де ще зовсім недавно вважалось, що їх не повинно бути. І, можливо, в майбутньому буде порушено питання, чи Середнє Подніпров'я населяли носії катакомбної культури?

В. И. Клочко, Н. А. Рычков

НОВЫЕ ПОГРЕБЕНИЯ КАТАКОМБНОЙ КУЛЬТУРЫ В СРЕДНЕМ ПОДНЕПРОВЬЕ

В статье публикуются сведения о трех погребениях в катакомбах, обнаруженных на Киевщине и Черкащине на Правобережном Днепре. По ряду признаков данные погребения могут быть отнесены к катакомбной культуре. Подобные погребения впервые обнаружены столь далеко на северо-запад от основной территории распространения катакомбной культуры. Данные факты вносят некоторые коррективы в вопрос о северной границе распространения катакомбной культуры, расширяя зону контактов ее носителей с северо-западными соседями.

V. I. Klochko, N. A. Rychkov

NEW BURIALS OF THE CATACOMBS CULTURE IN THE MIDDLE DNIEPER AREA

The paper presents three burials in catacombs discovered in Kiev and Cherkassy regions on the right bank of the Dnieper. A number of features permit attributing the above burials to the catacombs culture. Such burials have been for the first time discovered so far north-westwards from the main territory of the catacombs culture spread. The given facts introduce certain corrections to the problem concerning the northern border of the catacombs culture spread broadening the contact zone of its carriers with their north-western neighbours.

Одержано 13.03.85

Скіфські статуї крилівської курганної групи

В. О. Колотухін, В. С. Ольховський

У публікації розглядаються чотири антропоморфні статуї та дві кам'яні бази до них, знайдені при дослідженні курганної групи біля с. Крилівка (Крим). Аналізуються іконографічні особливості цих виробів у ряді пам'яток скіфської монументальної скульптури, обґрунтовується дата описаних антропоморфів.

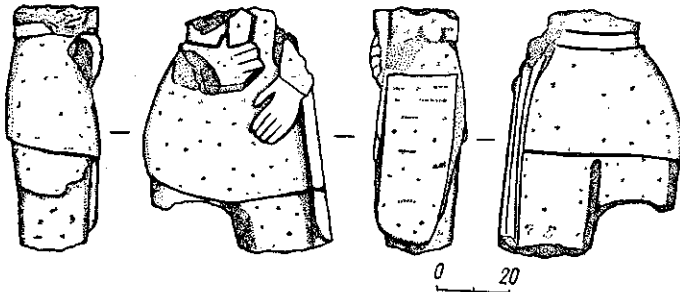

Рис. 1. Статуя з кургану 1 крилівської курганної групи.

Влітку 1983 р. Північно-Кримська експедиція ІА АН УРСР досліджувала курганну групу за 0,5—4 км на північ — північний захід від с. Крилівка Сакського району Криму, що потрапила в зону зрошення. Було знайдено шість зразків скіфського монументального мистецтва — чотири антропоморфних статуї і дві бази до них. Всі вони виготовлені із вапняку-черепашнику і входили до складу поховально-поминальних комплексів.

Статуя з кургану 1 (рис. 1) була знайдена в жертвній ямі № II, що прилягає ззовні до кільця кромлеху. Зберігся фрагмент тулуба статуї: його максимальні розміри — $0,69 \times 0,5 \times 0,25$ м. Антропоморф відтворює фігуру чоловіка в короткому каптані, поділ якого ззаду прямий, а спереду опущений вниз тупим кутом до рівня паху. Чітко виділяється гладкий пояс шириною 4 см. У правій руці, притиснутій до живота, знаходиться ритон. Ліва рука, злегка зігнута у лікті, притиснена до верхньої частини лівого стегна; виділяється обшлаг рукава каптану. Привертає увагу ретельна проробка пальців лівої руки. На лівому боці зображено великий підпрямокутний горит, лука немає (не зберігся?).

Через відсутність у жертвній ямі інших речових знахідок статуя датується за аналогіями IV—III ст. до н. е.

Статуя з кургану 4 (рис. 2, 1) доброї збереженості виявлена у східній полі насипу, максимальні її розміри — $1,5 \times 0,53 \times 0,13$ — $0,18$ м. На відміну від попередньої, ця знахідка відтворює людську фігуру дуже узагальнено, геометризовано і нагадує причорноморські стели епохи неоліту — ранньої бронзи. Виділяються «плечі» антропоморфу; голова, яка виступала півкругом, майже повністю відбита. Інші деталі не виявлені. Нижня частина статуї оформлена у вигляді шипа шириною і висотою до 0,35 м, товщиною близько 0,1 м. Шип, безумовно, свідчить про те, що статуя вставлялась у кам'яну базу, яка не збереглась.

Цей факт підтверджує скіфське походження антропоморфа, оскільки в епоху неоліту — бронзи кам'яні бази майже не застосовувались, нижні частини не мали чітко оформленого шипа.

Статуя відноситься до одного з двох скіфських поховань кургану 4, найімовірніше, до більш раннього і датується IV—III ст. до н. е. Дуже близькою аналогією їй є антропоморф з могильника (курган

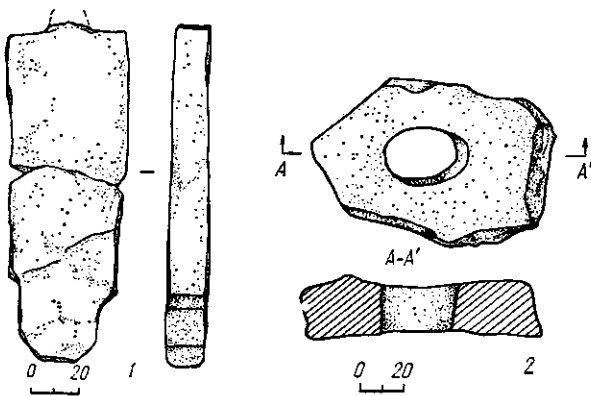

Рис. 2. Антропоморф з кургану 4 (1), база статуї з кургану 19 (2).

13) між сс. Колоски і Велике на північ від м. Євпаторії¹. Статуї кургану 2 біля с. Червоний Поділ², кургану 5 з могильника Липці³ і Сахної Могили⁴ морфологічно близькі вищеописаній, але виконані більш реалістично.

Статуя з кургану 12 (рис. 3) представлена трьома фрагментами, знайденими в жертвоній ямі V і в насипу. Загальні розміри двох найбільших

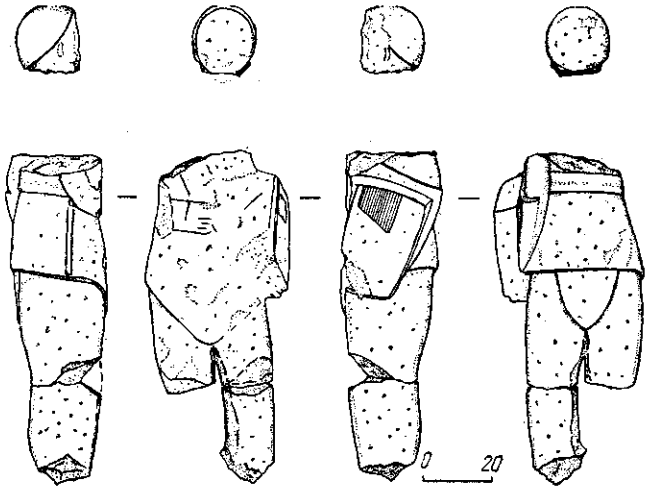

Рис. 3. Статуя з кургану 12.

фрагментів (тулуба і ноги) — $0,96 \times 0,44 \times 0,28$ м. Лицева грань статуї зіпсована відколами і вивітрюванням. Проступають контури правої руки, притисненої до живота, в якій, можливо, знаходився ритон (?). Каптан і пояс аналогічні зображеним на статуї з кургану 1. Праворуч до пояса підвішено довгий предмет (брусок?), ліворуч — горит з великим магазином для стріл і несиметричним «віконцем», в якому помітні дровки стріл. Можливо, в гориті зображено лук. На голові статуї — напівсферичний шолом, що не закриває вуха. Цей антропоморф виготовлено досить професійно, поверхня його відшліфована. Він є справжньою скульптурою, яка анатомічно точно передає будову людського тіла. За аналогіями знахідка датується IV—III ст. до н. е.

У кургані 18 поховань не було. В його центрі зафіксовано скупчення каміння, серед якого знаходились верхня частина статуї і база до неї (рис. 4, 1, 2). Розміри знайденої частини статуї — $0,78 \times 0,82 \times 0,21$ м. Вона відтворює ненатурально широкоплечу чоловічу фігуру з ритоном у лівій, злегка зігнутий у лікті, руці. Права теж злегка зігнута, її кисть знаходилась, очевидно, у верхній частині правого стегна. На шії невисоким рельєфом зображено одновиткову гривну, на голові — шолом (зачіску?). Обличчя досить виразне — довгий прямий ніс, брови, рельєфом зображені мигдалеподібні очі, а рот — гравіруванням.

Знайдена там же база статуї являла собою плоску вапнякову плиту підпрямокутної форми розмірами $1,35 \times 1,2 \times 0,26$ м (рис. 4, 2): У центрі плити — прямокутний отвір $0,5 \times 0,3$ м, що відповідає шині втраченої частини антропоморфу.

Датувати статую і базу важко. Фрагменти кераміки з насипу, які піддаються визначенню, датуються II ст. до н. е. — I ст. н. е., але немає підстав вважати, що вони відповідають часові створення цього комплексу: в незначній кількості грецька кераміка рубежу ери зустрічається в багатьох курганах IV—III ст. до н. е. Північно-Західного Криму.

У кургані 19 база статуї (рис. 2, 2) трапилась серед каміння кром'яку, сам антропоморф не зберігся. База — плита неправильної шестикутної форми $1,1 \times 0,74 \times 0,25$ м, у центрі якої пробито овальний отвір $0,37 \times 0,26$ м. Датувати базу через відсутність поховань і виразних знахідок неможливо.

¹ Ольховский В. С. Раскопки в Сакском районе Крыма // АО 1984.— М., 1986.— С. 284.

² Полин С. В. Захоронение скифского воина-дружинника у с. Красный Подол на Херсонщине // ВСС.— К., 1984.— С. 108.— Рис. 7.

³ Берестнев С. П., Буйнов Ю. В., Дьяченко А. Г., Шрамко Б. А. Работы новостроечной экспедиции Харьковского университета // АО 1978.— М., 1979.— С. 302.

⁴ Отрощенко В. В. Исследования в Каменко-Днепровском районе Запорожской области // АО 1979.— М., 1980.— С. 318.

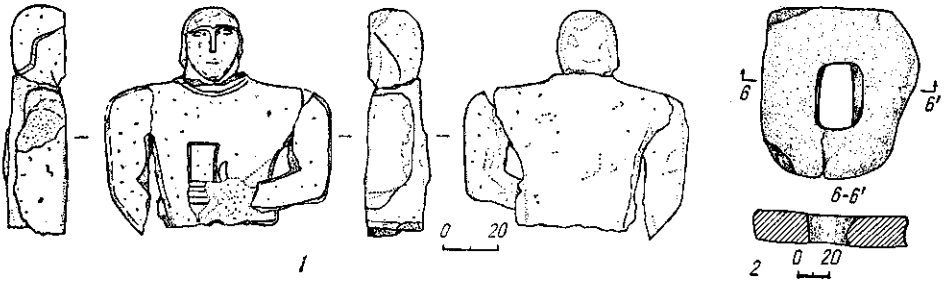

Рис. 4. Статуя (1) та база до неї (2) з кургану 18.

Описана група статуй важлива насамперед з точки зору морфології (морфографії)⁵. Вироби, що походять з одного курганного могильника, відносяться і до досить примітивних антропоморфних плит (рис. 2, 1), і до більш досконалої плоскої (рис. 4) та до цілком сформованої круглої скульптури (рис. 1; 3). Остання, на відміну від двох перших, розрахована не на фронтальне, а на кругове сприймання. Відрізняється і рівень художнього виконання статуй. Круглі скульптури з курганів 1 і 12 (рис. 1; 3) настільки досконалі, що можна припустити прямий вплив елліністичного монументального мистецтва. Саме на них досить реалістично зображений традиційний одяг скіфів — каптан і пояс, представлені на численних виробах торевтики — посуді, бляшках і т. ін. Пояс зображувався на статуях майже завжди⁶; каптан зустрічається значно рідше, його починають зображувати не пізніше V ст. до н. е. (статуя з с. Ольховчик⁷, Жданова⁸, Первомайська⁹). Пізніше він відтворюється на статуях з території Криму (Чайка, Вишневка¹⁰, Колоски-Велике, курган¹¹) і Передкавказзя (Преградна¹²), на відміну від антропоморфів з решти території степової зони Причорномор'я. Ритон досить часто фіксується на статуях V—IV ст. до н. е.¹³, як правило, в правій руці. Зображення шоломів відносно рідкі, що, зокрема, пояснюється поганою збереженістю більшої частини антропоморфів. Частіше трапляються горити, розміщені на лівій грані статуй¹⁴. Бруски зустрічаються рідко: в Криму вони зображені лише на статуях з курганів 1 і 10 могильника Колоски-Велике, причому, як і на антропоморфі з кургану 12 біля с. Крилівки (рис. 3), вони підвішені до пояса праворуч.

Кам'яні бази разом із статуями останнім часом знайдені у ряді курганів IV ст. до н. е.¹⁵, але з'являються вони, безперечно, раніше.

Антропоморфи Крилівської курганної групи підтверджують висновок, що прибережні райони Північно-Західного Криму в IV—III ст. до н. е. були зоною активного побутування скіфів. Саме звідси походить переважна більшість відомих на півострові в наш час скіфських статуй. Вплив грецького монументального мистецтва, який відчувається

⁵ Ольховский В. С. Об алгоритме источниковедческого анализа антропоморфных изваяний // Хозяйство и культура доклассовых и раннеклассовых обществ. Тезисы докладов III конференции молодых ученых ИА АН СССР.— М., 1986.— С. 109.

⁶ Белозор В. Н. Скифские каменные изваяния VII—IV вв. до н. э.: Автореф. дис. ... канд. истор. наук.— К., 1986.— С. 9.

⁷ Шульц П. Н. Скифские каменные изваяния // Художественная скульптура и археология античного мира.— М., 1976.— С. 221.— Рис. 4.

⁸ Мелюкова А. И. Каменная фигура скифа-воина // ҚСИМК.— М.— Л., 1952.— Вып. XLVIII.— С. 126.— Рис. 39.

⁹ Харламович П. В. Матеріали з археології та історії Первомайщини // Вісник Одеської комісії краєзнавства.— Одеса, 1930.— Ч. 4, 5.— С. 66.— Рис. 1.

¹⁰ Шульц П. Н. Указ. соч.— С. 224.— Рис. 7, 2, 5.

¹¹ Яценко И. В., Ольховский В. С. Раскопки курганов у с. Колоски // АО 1976.— М., 1977.— С. 395.

¹² Шульц П. Н. Указ. соч.— С. 222.— Рис. 5, 10, 11.

¹³ Белозор В. П. Указ. соч.— С. 9.

¹⁴ Там же.

¹⁵ Там же.

у розглянутих антропоморфах, свідчить про міцні контакти кочівників з великими античними міськими центрами — Керкінітідою і Қалос-Лименом — у певні періоди їх історії.

В. О. Колотухин, В. С. Ольховский

СКИФСКИЕ СТАТУИ КРЫЛОВСКОЙ КУРГАННОЙ ГРУППЫ

При исследовании в 1983 г. курганной группы у с. Крыловка в Сакском районе Крымской области было найдено 4 каменных антропоморфных изваяния и две базы к ним. Иконографические особенности антропоморфов позволяют выявить не только местные, присущие преимущественно крымским памятникам, черты, но и обнаружить несомненные следы прямого влияния греческого монументального искусства на скифскую антропоморфную скульптуру. По сопровождающему погребения инвентарю и иконографическим аналогиям, изваяния и базы к ним датируются IV—III вв. до н. э. Концентрация изваяний в данном районе подтверждает вывод, что прибрежная зона Северо-Западного Крыма в IV—III вв. до н. э. была хорошо освоена скифами.

V. O. Kolotukhin, V. S. Olkhovsky

SCYTHIAN STATUES OF THE KRYLOVKA BURIAL-MOUND GROUP

During investigation of the burial-mound group near vil. Krylovka in the Saki district of the Crimea region in 1983 four stone anthropomorphic statues and two bases to them were found. Iconographic peculiarities of anthropomorphs permit revealing not only local features typical mainly of Crimean monuments but also detecting indubitable traces of the direct influence of Greek monumental art on the Skythian anthropomorphic sculpture. The inventory accompanying the burials and iconographic analogs permit dating the statues and bases to them by the 4th-3d cent. B.C. Concentration of statues in the given region confirms a conclusion that a coastal zone of the North-Western Crimea was well developed by Scythians in the 4th-3d centuries B.C.

Одержано 30.10.88

Фібули з Тіри

Є. Л. Гороховський, Н. О. Сон

Публікується колекція фібул римського часу з розкопок античної Тіри. Виділяються групи провінціально-римських, причорноморських, а також варварських східноєвропейських виробів, датованих I—IV ст. н. е. з детальним хронологічним поділом за конкретними типами. Цей матеріал використовується як джерело для висвітлення фактів історико-культурного розвитку міста протягом першої половини I тис. н. е.

Однією з важливих та інформативних категорій археологічного матеріалу, здобутого в ході багаторічних досліджень Тіри, є фібули. Вони досі не вивчалися спеціально і повністю не введені до наукового обігу. У зведенні А. Қ. Амброза, присвяченому фібулам Європейської частини СРСР, згадано лише два екземпляри, які були опубліковані Л. Д. Дмитровим¹. Фібули, знайдені після виходу в світ цієї праці, частково публікувались², але не використовувались як повноцінне

¹ Амброс А. Қ. Фібулы юга Европейской части СССР // САИ.— 1966.— Вып. Д1-30.— С. 53, 63.

² Клейман И. Б. Раскопки помещения вексиляции I Итальянского легиона в Тире // МАСП.— 1971.— Вып. 7.— С. 233.— Рис. 52; Крыжицкий С. Д., Клейман И. Б. Раскопки Тира в 1963 и 1965—1976 гг. // Античная Тира и средневековый Белгород.— К., 1979.— С. 34.— Рис. 14.